

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ (B 35, 3-4)

Η ΚΟΣΜΙΚΗ ΔΙΝΗ

αὐτὰρ ἐγὼ παλίνορσος ἐλεύσομαι ἐς πόρον ὕμνων,
τὸν πρότερον κατέλεξα, λόγον λόγον ἐξοχετεύων,
κεῖνον· ἐπεὶ Νεῖκος μὲν ἐνέρτατον ἴκετο βένθος
δίνης, ἐν δὲ μέσῃ Φιλότης στροφάλιγγι γένηται,
ἐν τῇ δὴ τάδε πάντα συνέρχεται ἔν μόνον εἶναι
οὐκ ἄφαρ, ἀλλὰ θελημὰ συνιστάμεν' ἄλλοθεν ἄλλα.

(B 35, 1)

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζονται γενικὰ συνδεδεμένες μέσα στὸ κείμενο τοῦ Ἐμπεδοκλῆ οἱ δυνάμεις Φιλότης καὶ Νεῖκος μοῦ φαινόταν τόσο τέλειος, ὥστε νὰ φαντάζωμαι ὅτι ὁ φιλόσοφος βρῆκε ἓνα θαυμάσιο ὑποκατάστατο τῆς κοσμικῆς δικαιοσύνης: ἓνα ἀκριβὲς καὶ ταιριαστό μέτρο ἰσορροπίας πάνω στὸ ὁποῖο σταθμίζεται τὸ κοσμικὸ γίγνεσθαι, ἀδιάφορο πρὸς ποιά κατεύθυνση τείνει κάθε φορά ἡ πορεία τοῦ κόσμου. Μὲ βάση αὐτὴ τὴ γενικὴ ἐντύπωση, ἦταν φυσικὸ νὰ βλέπω στὸ B 35, 3-4, ὅπως ὅλοι γενικὰ οἱ μελετητές¹, τὴν περιγραφή τῆς ἡττας τοῦ Νεῖκου κατὰ τὴ στιγμή πού ἡ δύναμη τῆς Φιλότητος ἔφθανε στὸ κορύφωμά της. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ παρουσιάζεται εὐλογῶς ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους στίχους τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ, στοὺς ὁποίους διαγράφεται κίνηση ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα στὴν ἐνότητα.

Ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν κοινὰ παραδεκτὴν ἐρμηνεία, ὁ Burnet² πρότεινε μιὰν ἄλλη, ἐντελῶς ἀντίθετη ἐρμηνεία πάνω στὸ B 35, 3-4, μόνο πού δὲν φρόντισε νὰ τὴν παρουσιάσῃ θεμελιωμένη καὶ νὰ ἐπιμείνῃ σ' αὐτὴν³: ἐνῶ, καθὼς κυριαρχεῖ ἡ Φιλότητα στὴ μᾶζα τῆς σφαίρας, τὸ Νεῖκος περιβάλλει ἀπέξω τὴ σφαῖρα αὐτή, στὴν ἀντίθετη φάση τοῦ κόσμου, ὅταν δηλαδὴ τὸ Νεῖκος ἀρχίσῃ νὰ εἰσέρχεται στὴ σφαιρομορφὴ κοσμικὴ μᾶζα καὶ νὰ ἀσκή

1. E. ZELLER, *Die Philosophie der Griechen*, 6η ἐκδ., τοῦ W. Nestle, Λιψία 1920, I 977. P. TANNERY, *Pour l'histoire de la science hellène*, 2η ἐκδ., τοῦ A. Diès, Παρίσι 1930, σ. 320. K. REINHARDT, *Parmenides*, Frankfurt a. M. 1956, σ. 15-16 κ.ξ.

2. J. BURNET, *Greek Philosophy, Thales to Plato*, Λονδίνο 1964, σ. 58.

3. Ὁ Burnet δὲν προβάλλει τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ στὸ κύριο ἔργο του «*Early Greek Philosophy*».

ἐπιρροή πάνω στὰ στοιχεῖα, ἡ Φιλότητα βρίσκεται στὸ κέντρο καὶ δὲν βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ Νεῖκου. Τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ τὴν προσέχει τελευταῖα ὁ Guthrie¹ καὶ προαναγγέλλει μιὰ ολοκληρωμένη καὶ θεμελιωμένη ἐρμηνεία τοῦ O' Brien πού ὑπόσχεται νὰ ξεκαθαρίσει τὸ ὄλο πρόβλημα τῆς σημασίας τοῦ B 35. Πράγματι, ὁ O' Brien² προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσει μιὰ θεμελιωμένη ἐρμηνεία τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ πού ὑπέδειξεν ὁ Burnet. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ἀκόμα ὅτι ὁ Zeller³ καὶ ὁ v. Arnim⁴ εἶχαν παρατηρήσει ὅτι τὰ γεγονότα στὸ B 35, 3-4 προηγούνται τοῦ σχηματισμοῦ τῶν θνητῶν πραγμάτων, ὅπως αὐτὸς περιγράφεται στὸ ὑπόλοιπο ἀπόσπασμα. Ὁ O' Brien ξεκινᾷ ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὴ τὴ διαπίστωση: οἱ στίχοι 3-4 περιγράφουν γεγονότα πού ἀρχίζουν πρὶν τὰ στοιχεῖα ἀρχίσουν νὰ συνέρχονται: αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ ὥρα τοῦ ολοκληρωμένου Νεῖκου καὶ τότε ἀκριβῶς ἡ Φιλότητα βρίσκεται ἐν μέσῃ στροφάλιγγι, στὸ μέσο τῶν στοιχείων. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δίνει γενικὰ βásiμη ἀπάντηση στὸ ἀπλὸ ἐρώτημα, ποῦ πηγαίνει ἡ Φιλότητα ὅταν κυριαρχῇ τὸ Νεῖκος. Γιατὶ ἐνῶ εἶναι φανερό ὅτι, ὅταν ἐπικρατῇ ἡ Φιλότητα, τὸ Νεῖκος ὀδηγεῖται ἐπ' ἔσχατα τέρατα κύκλου, δὲν εἶναι δυνατὸ, ἀντίθετα, νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸ ὅτι, κατὰ τὸ χρόνο πού κυριαρχεῖ τὸ Νεῖκος, ἡ Φιλότητα ὀδηγεῖται κι' αὐτὴ ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο⁵. Ἡ θέση τοῦ O' Brien εἶναι ὅτι ἡ Φιλότητα ὀδηγεῖται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κυριαρχίας τοῦ Νεῖκου στὸ κέντρο τοῦ κόσμου καί, ἀντίστροφα, ὅταν ἡ ἴδια κυριαρχῇ, ἐπεκτείνεται ἀπὸ τὸ κέντρο καὶ ὀδηγεῖ τὸ Νεῖκος στὴν περιφέρεια⁶.

Ἡ μελέτη αὐτὴ βασίζεται εἰδικὰ στὴν ἀποψη ὅτι ἡ δίνη ἀποτελεῖ τὸ καθοδηγητικὸ σχῆμα γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν κοσμολογικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα συνδέονται οὐσιαστικὰ μὲ τὴν κοσμογονικὴ φάση πού ἀπεικονίζεται στὸ

1. W. K. C. GUTHRIE, *A History of Greek Philosophy*, II, Cambridge 1965, σ. 184, 178.

2. D. O' BRIEN, *Empedokles' Cosmic Cycle*, Cambridge 1969, σ. 106 κ.έ. πρβ. *Class. Quarterly* 17 (1967) 29-40.

3. ZELLER - NESTLE, δ.π. I 977.

4. J. v. ARNIM, *Die Weltperioden bei Empedokles*, *Festschrift Theodor Gomperz*, Βιέννη 1902, σ. 23-24.

5. Αὐτὸ ἀποτελεῖ κοινὴ πεποίθηση μεταξὺ τῶν μελετητῶν.: J. BURNET, *Early Greek Philosophy*, Cleveland and New York 1962, σ. 234, 236, 242. F. M. CORNFORD, *From Religion to Philosophy*, New York and Evanston 1957, σ. 239. W. KRANZ, *Empedokles*, Ζυρίχη 1949, σ. 49. Πρβ. G.S.R. KIRK - J. E. RAVEN, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge 1963, σ. 346 κ.έ.

6. Πρβ. U. HÖLSCHER, *Anfängliches Fragen*, Göttingen 1968, σ. 194: «Mir scheint, daß kein Phänomen der Kosmogonie aus anderen Kräften erklärt wurde als aus dem Streit und dem Wirbel. So dürfte alles, was zur Kosmogonie gehört, vor dem Fragment 35 gestanden haben. Denn mit ihm beginnt offenbar etwas anderes, das auf

B 35, 3-4, και προσφέρει μιάν ἄλλη θεμελίωση και ἐνίσχυση τῆς ἄποψης τῶν Burnet, Guthrie και O' Brien.

Ἡ δίνη ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια φυσικὰ πρότυπα ποῦ ἔπαιζαν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση ὀρισμένων προσωκρατικῶν κοσμολογικῶν συστημάτων¹. Ὁ ρόλος αὐτὸς ἀπηχεῖται ἰδιαίτερα στὸν Ἀριστοφάνη,

Νεφ. 828 Δίνος βασιλεύει τὸν Δί' ἐξεληλακῶς

Ἄν διασώζεται ἐδῶ μιὰ χαρακτηριστικὴ ἀντίληψη τῆς πρώιμης ἑλληνικῆς κοσμολογίας (πράγμα ποῦ συχνὰ παρατηρεῖται στὶς Νεφέλες τοῦ Ἀριστοφάνη), πρέπει νὰ σκεφθοῦμε ὅτι τὸ σχῆμα δίνη ἢ δῖνος ἐξυπηρετοῦσε τὴν παράσταση ὀρισμένων κοσμολογικῶν φάσεων κατ' ἀναλογία μιᾶς δίνης νεροῦ ἢ ἀνέμου.

Στὸν Ἐμπεδοκλῆ εἰδικά, ἡ δίνη² μαρτυρεῖ ὅτι τὸ πρότυπο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο σχεδιάστηκε ὁ κινούμενος κόσμος στὴν κοσμογονικὴ αὐτὴ φάση ποῦ ἀπεικονίζεται στὸ B 35, 3-4 ἦταν ἡ δίνη ἀνέμου, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ τὴν παράσταση τῆς πολλαπλότητας. Ἐπιπλέον, ἡ δίνη ἦταν γενικὰ πολὺ κατάλληλο σχῆμα γιὰ νὰ παρασταθῇ, μ' αὐτό, τὸ κοσμογονικὸ στάδιο κατὰ τὸ χρόνο τῆς ἐξακολουθητικῆς ἐξασθένησης τῆς Φιλότητος. Πρόκειται γιὰ τὴ φάση ἐκείνη, ποῦ εἶναι καὶ ἡ πιὸ ρευστὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἡ σφαῖρα, τὸ βασίλειο τῆς Φιλότητος, μετασχηματίζεται σὲ δίνη. Αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ δὲν περιγράφεται στὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Ἐμπεδοκλῆ. Τὸ κενὸ παρουσιάζεται καθαρὰ ἀνάμεσα στὴν ἀπεικόνιση τοῦ Σφαιροῦ ὡς μιᾶς ἰσορροπημένης σφαιρικῆς μάζας ποῦ ὅλες οἱ συστατικὲς δυνάμεις της εἶναι ἴσες (B 29,3) — κι αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ Φιλότης ἔχει ἐπιτύχει τὴν ἐξισορρόπηση ὄλων τῶν ἀντιθέτων ροπῶν μέσα στὴ σφαιρὸμορφή αὐτὴ κοσμικὴ μάζα—, καὶ στὴν περιγραφή τῆς αὔξεσης τοῦ Νείκου τοῦ ὁποίου ἡ ἐνέργεια κατορθώνει νὰ κλονίσῃ τὰ μέλη τοῦ θεοῦ Σφαιροῦ καὶ νὰ τὰ ἐξαρθρώσῃ, προκαλώντας σ' αὐτὰ ἀλυσσώτες κινήσεις (B 31 πάντα γὰρ ἐξείης πελεμίζετο γυῖα θεοῖο). Οἱ μεταβολὲς αὐτὲς

die Zoogonie hinausläuft: In der Mitte des Wirbels entwickelt sich jetzt die Liebe, von der die neue, lebenserzeugende Bewegung ausgeht und sich innerhalb der entstandenen Ordnung ausbreitet».

1. Πρβ. BURNET, ὁ.π. σ. 61. W. A. HEIDEL, The δίνη in Anaximenes and Anaximander, *Class. Philology* 1 (1906) 279.

2. Ἀκόμα κι ἂν οἱ δαίμονες (B 115,5 κ.ε.) ἀκολουθοῦν μιὰ κοσμολογικὰ προσδιορισμένη πορεία (πρβ. Ἑρακλ. B 36), καθὼς ἡ δύναμη τοῦ αἰθέρα τοὺς κυνηγᾷ ὡς τὴ θάλασσα, ἡ θάλασσα τοὺς τινάζει ἔξω στὴν ξηρὰ, ἡ γῆ τοὺς ἐξαποστέλλει στὶς ἀκτίνες τοῦ λάμποντος ἡλίου κι αὐτὸς τοὺς ρίχνει εἰς τὰς δῖνας τοῦ αἰθέρα, δὲν εἶναι δυνατὸ αὐτὴ ἡ λέξις (δῖναι) νὰ ἔχῃ ἐδῶ ἰδιαίτερη σημασία ἀπὸ κοσμολογικὴ ἄποψη καὶ δὲν μπορεῖ νὰ συνδεθῇ νοηματικὰ μὲ τὸν ὄρο δίνη τοῦ B 35. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἀποσπάσματα (B 35, 4 καὶ B 115, 11), ὁ ὅρος δίνη δὲν ἀπαντᾶται ἄλλοῦ μέσα στὸ κείμενο τοῦ Ἐμπεδοκλῆ.

ἐξηγοῦνται βέβαια μὲ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐνδυνάμωση τοῦ Νεῖκου καὶ ἡ ἐπιρροή του πάνω στίς συνεκτικές δυνάμεις τοῦ Σφαιρίου συνεπάγεται μιὰ κίνηση ποῦ χαλαρώνει καὶ διαλύει τίς συνεκτικές δυνάμεις τῶν στοιχείων. Πῶς γίνεται ἐν συνεχεία τὸ πέρασμα στὴ δίνη (B 35, 3-4), δὲν περιγράφεται στὸ κείμενο τοῦ Ἐμπεδοκλῆ. Ὅ,τι προκύπτει μονάχα ἀπὸ τοὺς πρώτους στίχους τοῦ B 35 εἶναι ὅτι τὸ κοσμικὸ φαινόμενο τῆς δίνης περιγραφόταν σὲ προηγουμένους στίχους τοῦ ἀρχικοῦ ποιήματος καὶ ὅτι ἡ περιγραφή αὐτὴ εἶχε διακοπῆ μὲ μιὰ παρένθεση. Τὸ ἀπόσπασμα 35 ἀρχίζει ἀκριβῶς καθὼς κλείνει ἡ παρένθεση αὐτὴ (στ. 1-2). Τὸ κενὸ λοιπὸν αὐτὸ ἀναπληρώνεται μὲ μιὰ κοσμογονικὴ φάση ποῦ ἀποτελεῖ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τοῦ κοσμολογικοῦ συστήματος τοῦ Ἐμπεδοκλῆ καὶ μπορεῖ νὰ περιγραφῆ κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

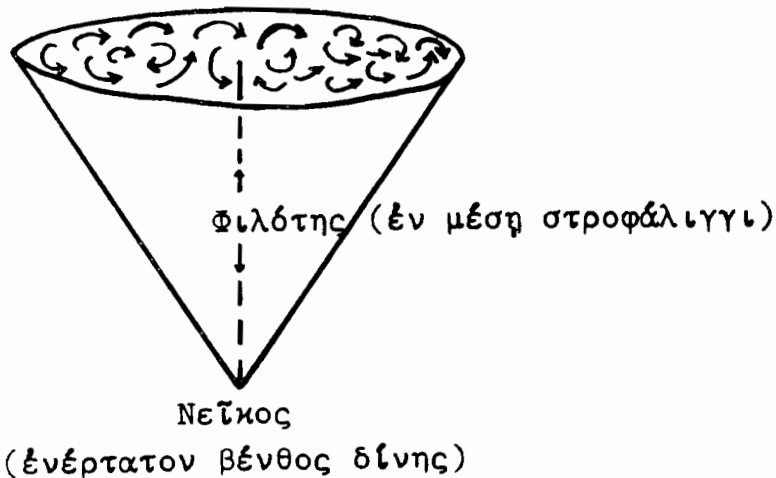
Μετὰ τὸ θρίαμβο τῆς Φιλότητος καὶ μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου (B 30,2 *τελειομένοιο χρόνιο*), τὸ Νεῖκος ἀρχίζει νὰ ἐπενεργῆ βαθμηδὸν ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια πάνω στὴ μάζα τῆς σφαίρας καὶ νὰ τὴν κινή. Τὴν ἐπενέργεια αὐτὴ πρέπει νὰ τὴ δοῦμε ὡς μιὰ ὁμοιομερῆ καὶ συνεχῶς αὐξανόμενη ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς σφαίρας δράση, ποῦ συνεπάγεται μιὰ διαρκῶς αὐξανόμενη, συγκεντρικὰ, κίνηση τῆς μάζας τῶν στοιχείων. Ἔτσι, καθὼς τὸ Νεῖκος ἀρχίζει νὰ διεισδύη ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καὶ νὰ ἀσκῆ ἐπιρροὴ πάνω στὰ στοιχεῖα, ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν μέσα στὴ σφαῖρα μιὰ στροβιλικὴ κίνηση καὶ ὅλη ἡ μάζα μετασχηματίζεται σιγὰ σιγὰ σὲ δίνη¹. Τὸ Νεῖκος πρέπει νὰ κίνησε ἀρχικὰ τίς ἐξωτερικὲς περιοχὲς τῆς σφαίρας καὶ ἡ ἐπιρροὴ του ἔβαινε ἀνάλογα πρὸς τὴν ὑποχωρητικὴ κίνηση τῆς Φιλότητος. Καθὼς ὑποβάλλονται ἔτσι τὰ στοιχεῖα σὲ κίνηση, συντελεῖται ἡ λειτουργία τοῦ ἀποχωρισμοῦ: τὰ στοιχεῖα διαγράφουν ὅλο καὶ πιὸ διακριτὲς μεταξύ τους τροχιές, ἀπαλλάσσονται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῆς Φιλότητος καὶ τίθενται ἀντίστοιχα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Νεῖκου. Μιὰ καὶ ἡ δίνη σχηματίζεται κατὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν Σφαῖρο στὸν πολλαπλὸ κόσμο, εἶναι εὐλόγο νὰ σκεφτοῦμε ὅτι κατὰ τὸν σχηματισμὸ αὐτὸν ἡ Φιλότητα καὶ τὸ Νεῖκος βρίσκονται σὲ μιὰ τελικὴ φάση τοῦ ἀγώνα τους, κάτω ἀπὸ ὀρισμένες ἀναλογίες τῶν δυνάμεών τους, ἀλλὰ ἡ ὑπεροχὴ βαίνει σαφῶς αὐξανόμενη ὑπὲρ τοῦ Νεῖκου καὶ εἰς βάρους ἀντίστοιχα τῆς δυνάμει τῆς Φιλότητος. Μιὰ τέτοια ἐξακολουθητικὴ αὔξηση τοῦ Νεῖκου πείθει ὅτι τὸ πέρασμα στὴν πολλαπλότητα δὲν γίνεται μὲ μιὰ «ἐκρηξῆ» ἢ «διάρρηξῆ»² τῆς σφαίρας. Τὴν τήρηση τῆς κοσμικῆς τάξεως τὴν

1. Ὁ ZELLER, ὅ.π. σ. 977 θεωροῦσε, ἀδικαιολόγητα, ὡς αἰτία τῆς δίνης τὴ Φιλότητα. Ὡς κύριος παράγων τῆς στροβιλικῆς κίνησης τῆς μάζας τῶν στοιχείων δὲν εἶναι βέβαια παρὰ τὸ Νεῖκος καὶ ἡ συμβολὴ τῆς Φιλότητος στὴν κοσμογονικὴ αὐτὴ λειτουργία συνίσταται ἀπλῶς σὲ μιὰ ἐπιρροὴ ποῦ ἀντισταθμίζει καὶ περιορίζει τὴ δράση τοῦ Νεῖκου.

2. Ὁ BRIEN, ὅ.π. σ. 108.

ἐγγυᾶται ἀκριβῶς ἡ δίνη, μέσα στήν ὁποία τὰ πάντα κινοῦνται, ἀλλά σύμφωνα με μιὰν ἀναγκαιότητα, ἡ ὁποία ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς δίνης¹. Συγκεκριμένα, ὅταν ὅλα τὰ συστατικά στοιχεῖα πὸν περικλείονται μέσα στὴ σφαῖρα ὑποταχθοῦν κανονικὰ στὴ στροβιλικὴ κίνηση, τὸ Νεῖκος ἔχει ἤδη ὑπερισχύσει καὶ τίθεται ὡς βάση καὶ κινήτρια δύναμη τῆς δίνης. Τὸ Νεῖκος, πὸν ἡ ἐπενέργειά του ξεκίνησε ἀπὸ τις ἐξωτερικὲς περιοχὲς τῆς σφαίρας, ἔχει φτάσει τώρα στὸ ἐνέρτατον βένθος τῆς δίνης, στὸ κέντρο δηλαδὴ τοῦ κόσμου. Τὰ πάντα τώρα περιστρέφονται γύρω ἀπὸ ἓνα ἀξονα. Ἡ κίνηση ὅμως αὐτῆ, ὡς ἐνοποιητικὴ, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθῆ στὸ ἴδιο τὸ Νεῖκος. Ἐπομένως, μιὰ καὶ ἡ Φιλότης εἶναι ἐγκατεστημένη τώρα, περιορισμένη κατὰ τὸν ἀξονα τῆς δίνης, ἡ ἐνοποιητικὴ αὐτῆ κίνηση δὲν δικαιολογεῖται παρὰ ὡς κατάλοιπο τῆς ἐξασθενημένης Φιλότητος.

Ἡ δίνη λοιπὸν, σύμφωνα με τοὺς ὅρους τοῦ κειμένου (B 35, 3-4), ἀποτελεῖ ἓνα δυναμικὸ πεδίο πὸν ἔχει σχῆμα χοάνης:

Στὸ κατώτατο βάθος τῆς δίνης-χοάνης, στὸ μοναδικὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου εἶναι δυνατό νὰ ρυθμίζεται ἡ κίνηση καὶ νὰ ἐλέγχεται ὅλο τὸ σύστημα τῆς στροβιλιζόμενης μάζας, βρίσκεται τὸ Νεῖκος (ἐνέρτατον βένθος)². Ἀπὸ τὴν

1. Ὁ Ἄριστοτέλης, ἀσκώντας κριτικὴ ἐναντία στὸν μυθικὸ τρόπο παράστασης τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀπορρίπτοντας τὴν εἰκόνα ἐνὸς ἐμψυχου κόσμου, προσθέτει: π. οὐρ. 284 a 24... οὔτε (ὑποληπτέον) διὰ τὴν δίνην θάττονος τυγχάνοντα φορᾶς (διὰ W. JAEGER, Aristotle, 2η ἐκδ., Oxford 1962, σ. 305) τῆς οἰκείας ῥοπῆς ἐτι σώζεσθαι τοσοῦτον χρόνον, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς φησίν. Τὸ χωρίο αὐτὸ ἀποτελεῖ σαφῆ μαρτυρία ὅτι ὁ Ἄριστοτέλης ἔβλεπε τὴ δίνη τοῦ Ἐμπεδοκλῆ ὡς ἓνα σύστημα πὸν λειτουργεῖ χάρις σὲ μιὰ δική του ἀρχὴ ἰσορροπίας.

2. Τὸ βένθος ἐδῶ μόνο βάθος μπορεῖ νὰ σημαίνει, ἀντίθετα πρὸς τὴ λέξη βάθος πὸν μπο-

κυρίαρχη αὐτῆ θέσης του τὸ Νεῖκος κάνει τὰ πάντα νὰ στροβιλίζονται καὶ νὰ ἀποχωρίζονται μεταξύ τους. Ἡ δίνη ἀποτελεῖ βέβαια τὴν ἀπόδειξη ὅτι τὸ Νεῖκος ἔχει ἐπιτύχει ἀπόλυτη ὑπεροχὴ μέσα στὸν κόσμον, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα διαφοροποιουῦνται ἔχοντας ἓνα ἐνοποιητικὸ κέντρο, πράγμα πὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Νεῖκου δὲν εἶναι ἀπεριόριστη: ὅλες οἱ κινήσεις διαφοροποίησης ἐντάσσονται μέσα στὰ ὄρια τῆς δίνης, ἡ ὁποία ἀκριβῶς ἀποτελεῖ ἓνα αὐτόνομο καὶ ὀργανωμένο σύστημα κίνησης. Χωρὶς τὴ δίνη, θὰ λάμβανε χώρα μιὰ ἀπεριόριστη δράση τοῦ Νεῖκου, πὺ θὰ ἔφτανε στὸ σημεῖο νὰ φέρη χάος μέσα στὸν δημιουργούμενον κόσμον. Παράλληλα, οἱ κινήσεις διέπονται ἀπὸ μιὰν ἀναγκαιότητα σύμφυτη μ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ξεχωριστὴ φύση κάθε στοιχείου: μὲ τὴ διαρκῶς αὐξανόμενη ταχύτητά τους τὰ στοιχεῖα ἀποχωρίζονται κατὰ τρόπο πὺ νὰ καταλαμβάνουν μιὰ διατεταγμένη θέση μέσα στὸ χωρὸ τῆς δίνης ἀνάλογη μὲ τὸ εἰδικὸ βάρος τους¹. Στὸ κέντρο καταλαμβάνουν θέση οἱ πιὸ βαρῖες συστατικὲς ὕλες (γῆ), πιὸ πάνω τὸ νερὸ, μετὰ ὁ ἀέρας καὶ ἐξωτερικὰ ὁ αἰθέρας (πῦρ).

Ἡ δίνη ἀποτελεῖ βέβαια ἓνα μεταβλητὸ καὶ πλαστικὸ σύνολο πὺ προαναγγέλλει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐπικράτηση τοῦ Νεῖκου, ἀλλὰ ἡ Φιλότητα δὲν μένει ἀμέτοχη στὸ κοσμογονικὸ στάδιο πὺ παρουσιάζεται ἐδῶ. Διαφορετικὰ δὲν θὰ εἶχε νόημα ἡ χρῆση δύο διαφορετικῶν ἐκφράσεων μὲ τις ὁποῖες προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ θέση τοῦ Νεῖκου (*ἐνέρτατον βένθος δίνης*) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀντίστοιχη θέση τῆς Φιλότητος (*ἐν μέσῃ στροφάλιγγι*). Ἡ δίνη, λοιπόν, ὡς δυναμικὸ κοσμογονικὸ πεδίο, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Νεῖκος, καὶ κατὰ τὸ χρόνο ἀκόμα τῆς μέγιστης ἀκμῆς τῆς δυνάμεώς του, κατὰ τὸν ὁποῖο ἔχει περιορίσει τὴν Φιλότητα στὸ ἔσχατο σημεῖο τοῦ κέντρου τοῦ κόσμου, περιορίζεται ταυτόχρονα ἀπ' αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν (ἡττημένη) ἀντίπαλό του. Αὐτὸ γίνεται σαφὲς ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ἡ μάζα πὺ πῆρε τὸ σχῆμα δίνης πλαταίνει ὄλο καὶ περισσότερο, πράγμα πὺ συνεπάγεται τὴν ἐξακολουθητικὴ μείωση, ὡς πρὸς τὸ μῆκος, τοῦ ἄξονα τῆς δίνης, κατὰ τὸν ὁποῖο ἐκτείνεται ἡ Φιλότητα. Ἡ μείωση αὐτὴ ὀδηγεῖ στὴν τελικὴ ἐξαφάνιση τοῦ ἄξονα τῆς δίνης καὶ στὸν συνακόλουθο περιορισμὸ τῆς Φιλότη-

ρεῖ νὰ σημαίνει εἴτε βάθος εἴτε ὕψος ἀνάλογα πρὸς τὴ θέση τοῦ παρατηρητῆ ἢ ἐκείνου πὺ μετρεῖ (πρβ. D.L. PAGE, Euripides Medea, Oxford 1964, σ. 173: σχόλιο πάνω στὸν στ. 1297 *αἰθέρος βάθος*). Ἐδῶ μάλιστα ἡ σημασία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ ἐπίθετο πὺ συνοδεύει τὴ λέξη: *ἐνέρτατον*. Ἡ χρῆση τῆς ἐκφρασης *ἐνέρτατον βένθος* ἐξυπηρετεῖ ἀκριβῶς τὴν περιγραφὴ τοῦ κέντρου τῆς δίνης-χοάνης, τοῦ σημείου δηλαδὴ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐλέγχεται ὅλη ἡ κίνησή της, καὶ ἔχει τῆς ἀκρότατης περιφέρειάς της, ὅπως προϋποτίθεται στὴν κοινὴ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου.

1. Πρβ. π. οὐρ. 295 a 16-18· 284 a 24-26.

τας σ' ένα ελάχιστο σημείο-κέντρο, τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς περικλείεται ἀπὸ τὸ Νεῖκος.

Εἶναι φανερό πὼς ἡ δίνη ἀπεικονίζει τὴ φάση ἐκείνη τοῦ κόσμου κατὰ τὴν ὁποία γίνεται χαρακτηριστικὰ ἀντιληπτὴ ἡ ἐξισορροπητικὴ ἐναλλαγὴ ὑπεροχῆς τῶν δύο δυνάμεων: ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς δίνης προϋποθέτει μιὰ συμμετοχὴ τῆς Φιλότητος (ἔστω καὶ διαρκῶς μειουμένη) καὶ μιὰ ἐξακολουθητικὴ αὐξηση τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Νεΐκου, ἡ ὁποία ὅμως βαίνει ὡς ἓνα σημεῖο πλήρους ὀλοκλήρωσης, μετὰ τὸ ὁποῖο ἐπέρχεται ἀναγκαστικὰ ἡ πτώση, ἡ διαρκὴς ἐξασθένηση τοῦ Νεΐκου. Ἡ ἴδια ἡ νομοτέλεια ποῦ προσδιορίζει τὴν κυριαρχία τοῦ Νεΐκου προσδιορίζει καὶ τὴν ἦττα του.

Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς διάθεσης ἀπὸ τὸ *Ἰκετο* (*Νεΐκος*) στὸ *γένηται* (*Φιλότης*). Ὁ Wilamowitz¹ θεωροῦσε ἀδιανόητη αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ. Ἦταν φυσικὸ οἱ ὑποψίες νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ *γένηται* καὶ νὰ γίνουν προσπάθειες ἐξομάλυνσης τοῦ περάσματος ἀπὸ τὴ μιὰ διάθεση στὴν ἄλλη μὲ διάφορες διορθώσεις τοῦ *γένηται*: *γενήνται*, *γένεγε*, *γένετο*². Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ πρόβλημα ποῦ παρουσιάζεται ἐδῶ ἔν εἶναι πρόβλημα κειμένου, ἀλλὰ δυσκολία νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ σκέψη τοῦ φιλοσόφου, ἡ ὁποία ἐκφράζεται στὸ κείμενο αὐτό. Διότι ἡ ἀλλαγὴ διάθεσης ἐξηγεῖται πολὺ καλὰ μιὰ καὶ πρόκειται γιὰ μετάβαση ἀπὸ ἓνα γεγονός σὲ κάτι ἄλλο ποῦ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὸ καὶ ποῦ δὲν ἔχει ἀκόμα συντελεσθῆ³. Τὸ *Ἰκετο* ἐκφράζει ὡς πρὸς τὸ *Νεΐκος* ἓναν ὀριστικὸ χρόνο ποῦ ἀποτελεῖ συνάρτηση τοῦ χώρου στὸν ὁποῖο βρίσκεται τὸ ἴδιο τὸ *Νεΐκος*⁴: «ὅταν τὸ *Νεΐκος* ἔφτασε στὸ *ἐνέρτατον βένθος* τῆς δίνης» (αὐτὸ δηλώνει μιὰ ὀριστικὴ χρονικὴ στιγμή καὶ ἓναν ὀριστικὰ προσδιορισμένο χώρο ποῦ θὰ καταλαμβάνῃ τὸ *Νεΐκος* ὅσο θὰ διαρκῇ ἡ ἐπιρροή του), καὶ «ὅταν ἡ *Φιλότης* φτάνῃ νὰ βρίσκεται στὸν μέσο ἄξονα τῆς δίνης» (αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ *Φιλότης* δὲν προσδιορίζεται ἐδῶ σ' ἓνα ὀρισμένο σημεῖο τοῦ μέσου, γιὰτὶ ἀκριβῶς ἡ αὐξανόμενη δύναμη τοῦ *Νεΐκου* τῆς ἀφαιρεῖ ὄλο καὶ περισσότερη δικαιοδοσία ἐν χώρῳ) — ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ γεγονότων ποῦ ἀνάγονται στὴν ἄλλη φάση τοῦ κόσμου καὶ ποῦ ἀρχίζουν τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία τὸ *Νεΐκος* ξεπέρασε τὴν κορυφὴ τῆς δυνάμεώς του. Τὸ *γένηται*, λοιπόν, ἀντίθετα ἀπὸ τὸ *Ἰκετο*, ἐκφράζει μιὰ ἐνέργεια

1. U.V. WILAMOWITZ - MÖLLENDORF, *Lesefrüchte*, Hermes 65 (1930) 248-49.

2. Βλ. WILAMOWITZ, ὁ.π. καὶ O'BRIEN, σ. 108 κ.έ., ἔπου καὶ διεξοδικὴ συζήτηση.

3. Πρβ. ἀνάλογη περίπτωση ἀλλαγῆς τῆς διάθεσης Ἡρόδ. 2, 161, 4 *ἵνα δὴ σφέων φθορῇ γένηται*, αὐτὸς δὲ τῶν λοιπῶν *Αἰγυπτίων ἀσφαλέστερον ἄρχοι*.

4. Πρβ. ἀναλυτικὴ μελέτη τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ὡς θεμελιακῶν κοσμολογικῶν κατηγοριῶν στὸν Ἑμπεδοκλή: Θ. ΒΕΪΚΟΥ, *Χῶρος καὶ χρόνος στὴν κοσμολογία τοῦ Ἑμπεδοκλή*, Ἑλληνικά 22 (1969) 326-340.

πού δὲν συντελέστηκε, ἀλλὰ πού τείνει νὰ συντελεσθῆ, κι αὐτὸ δὲν ἐρμηνεύεται παρὰ μὲ τὸν μεταβλητὸ καὶ πλαστικὸ χαρακτήρα τῆς δίνης. Ὁ O' Brien¹, πού δὲν ἐξαρτᾷ τὴν ὅλη ἐρμηνεία τοῦ κειμένου ἀπὸ τῆς δίνης ὡς ἓνα πλαστικὸ κοσμολογικὸ σχῆμα, ἀναγκάζεται νὰ θεωρήσῃ τὰ γεγονότα πού περιγράφονται ἐδῶ σὲ σχέση ὄχι μονάχα μ' ἓναν κύκλο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ ἴκετο, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀτέλειωτη διαδοχὴ κοσμικῶν κύκλων. Τὰ γεγονότα ὅμως, τὰ ὁποῖα περιγράφονται τόσο μὲ τὸ ἴκετο ὅσο καὶ μὲ τὸ γένηται, ἀναφέρονται στὴ δίνη, κατὰ τὸ χρόνο τῆς ἐπικράτησης τοῦ Νεῖκου, καὶ ὁ φιλόσοφος δὲν θὰ εἶχε κανένα λόγο νὰ μᾶς πῆ «ὅποτεδήποτε ἡ Φιλότητα βρίσκεται στὴ μέση τῆς δίνης...». Ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει πῶς «ὅταν τὸ Νεῖκος ἔφτασε στὸ κατώτατο βᾶθος τῆς δίνης, ἀλλὰ κατὰ τὸ χρόνο, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, πού ἡ Φιλότητα φτάνει νὰ βρίσκεται κατὰ τὸν ἄξονα τῆς δίνης, τότε ὅλα ἀρχίζουν νὰ συγκλίνουν γιὰ σχηματισμὸ ἐνότητας». Τὸ δὲ (ἐν δὲ μέση Φιλότητος...) δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδεται, ὅπως συνήθως γίνεται, μὲ τὸ «καί», γιατί δὲν εἶναι μόνο τὸ γένηται πού ἐκφράζει διαφορετικὴ λειτουργία: τὸ δὲ εἰσάγει ἀκριβῶς τὴ φράση μὲ τὴν ὁποία ἀντιπαράσσεται στὸ «πόστο» τοῦ Νεῖκου μιὰ διαφορετικὴ θέση στὴν ὁποία βρίσκεται ἡ Φιλότητα. Τὸ ἐν τῇ δὴ ἐξᾶλλου, πού μᾶς συνδέει μὲ τὰ ἐπόμενα, ὅπου περιγράφονται γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὴν ἄλλη φάση τοῦ κόσμου, ἢ ὁποῖα δηλαδὴ ἔρχεται μετὰ τὸ βασίλειο τοῦ Νεῖκου, εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ ἔχη χρονικὴ σημασία καὶ ὄχι χωρική. Ἡ χρονικὴ αὐτὴ στιγμή, πού μᾶς περνᾷ στὴν ἄλλη κοσμικὴ φάση, εἶναι φυσικὸ νὰ μὴν προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Νεῖκος ἴκετο στὸ κατώτατο βᾶθος τῆς δίνης (αὐτὸ εἶναι ἓνα συντελεσμένο γεγονός), ἀλλὰ ἀπὸ τὴ διάρκεια τοῦ φαινομένου κατὰ τὸ ὅποιο ἡ Φιλότητα καταλαμβάνει τὸν μέσο ἄξονα τῆς δίνης, ὁ ὁποῖος ὅμως χάνει συνεχῶς ἔκταση καὶ γίνεται τελικὰ ἓνα σημεῖο πού περικλείεται ἀπὸ τὸ Νεῖκος. Ἡ στιγμή λοιπὸν τῆς μέγιστης ἀκμῆς τοῦ Νεῖκου εἶναι ἀκριβῶς ἡ στιγμή τῆς πτώσης του καὶ ἀντίστοιχα ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνάπτυξης τῆς Φιλότητος². Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ περιγραφή τῆς πορείας τῶν στοιχείων γιὰ ἐνότητα. Τὸ ἔργο τοῦ Νεῖκου συντελέστηκε καὶ τὸ φαινόμενο δίνη δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἡ Φιλότητα περικλείεται τώρα στὸ κέντρο τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ Νεῖκος, τὸ ὁποῖο ἀρχίζει νὰ ὑποχωρῇ πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ στρώματα τοῦ κοσμικοῦ κύκλου. Εἶναι φυσικὸ νὰ δεχτοῦμε ὅτι, ὅταν τὰ στοιχεῖα ἔπαυσαν νὰ βρίσκων-

1. O'BRIEN, ὁ.π. σ. 110.

2. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ, τὴν ὁποία προτείνω, ἐξηγεῖ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἐνότητα στὴν πολλαπλότητα ὡς φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀλλαγῆς ἐξουσίας. Ἡ ὑπόθεση τοῦ O'Brien, ὁ.π. σ. 26, ὅτι «ἡ δίνη ἐννοεῖτο νὰ ἔχη σταματήσει καὶ ὕστερα νὰ ἀρχίζε πάλι κατὰ τὸ σύντομο διάλειμμα ἀνάμεσα στὸ συνέρχεσθαι καὶ στὴ δράση τοῦ ἴκετο καὶ γένηται», μοῦ φαίνεται ἀπίθανη καὶ ἀδικαιολόγητη.

ται σὲ στροβιλική κίνηση, κατέλαβαν θέσεις ἀνάλογες πρὸς τὴ βαρύτητά τους: στὸ κέντρο ἢ γῆ, κατόπιν τὸ ὑγρὸ στοιχεῖο, γύρω του ὁ ἀέρας καὶ ἐξωτερικὰ τὸ πύρινο στρώμα τοῦ αἰθέρα. "Ὅταν λοιπὸν τὸ Νεῖκος, ποῦ ἔχει τυλίξει τὴ Φιλότητα στὸ κέντρο τοῦ διαφοροποιημένου κόσμου, ἐξαντλήσῃ τὴς δυνατότητες κυριαρχίας, ἡ Φιλότητα βρίσκει ἐλεύθερο πεδίο δράσης καὶ ἀρχίζει νὰ ἀπλώνῃ ἀποκεντρωτικὰ τὴ δύναμή της. "Ἐτσι, εἶναι φυσικὸ ἡ γῆ νὰ ἀποτελοῦσε τὴν πρώτη περιοχὴ ποῦ δέχτηκε τὴν ἐπιρροή τῆς Φιλότητας. Ἡ συνέχεια τοῦ Β 35 (στ. 5 κ.έ.) περιγράφει ἀκριβῶς τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν ἐπενέργεια τῆς Φιλότητας μέσα στὴ μάζα τῆς γῆς γιὰ τὴ δημιουργία ζωντανῶν ὄντων. "Ὅταν ἡ Φιλότητα θὰ ἐπεκταθῇ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα στοιχεῖα καὶ ἐπενεργήσῃ ὥστε αὐτὰ νὰ συνάψουν ἐνότητες, τὸ ἔργο τῆς ζωογονίας θὰ τείνῃ πρὸς τὴν ὀλοκλήρωσή του. Στὸ μεταξὺ τὸ Νεῖκος ἀποσύρεται βαθμηδὸν πρὸς τὴν περιφέρεια καὶ τελικὰ καταφεύγει στὰ ἔσχατα τέρματα κύκλου (Β 35,10). Ἡ ἔκφραση αὐτὴ καθὼς καὶ ἡ παράλληλη τῶν δὲ *συνερχομένων ἐξ ἔσχατον ἴστατο Νεῖκος* (Β 36) περιγράφουν τὴν ἐντελῶς ἀντίθετη φάση τοῦ κόσμου. Κατὰ τὴ φάση αὐτῆ, ποῦ ἡ Φιλότητα κερδίζει δύναμη εἰς βάρος τοῦ Νεῖκου, χωρὶς ὡστόσο ἡ κυριαρχία της νὰ ἔχῃ ἀκόμα ἐπικυρωθῇ, τὰ στοιχεῖα διέπονται ἀπὸ διάθεση γιὰ ἔνωση καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ἀποδιώχνουν τὴν ἐπιρροή τοῦ Νεῖκου. Σὲ μερικὰ σημεῖα μονάχα τὸ Νεῖκος παρουσιάζει ἀκόμα κάποια ζωτικότητα (Β 35, 10-11) καὶ αὐτὸ συμβαίνει βέβαια σὲ ἐξωτερικὲς ζῶνες τοῦ κύκλου. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο πολλὲς συστατικὲς ὕλες μένουν ἀκόμα «ἄμεικτες» ἀνάμεσα στὶς ἀναμιγνύμενες (Β 35,8). Τελικὰ, ἀκόμα καὶ ἂν τὸ Νεῖκος παρουσιάζεται νὰ ἐξασφαλίζῃ γιὰ λίγο κάποια ὑπεροχὴ κατὰ τόπους, ἡ ἐπιρροή τῆς Φιλότητας βαίνει συνεχῶς αὐξανόμενη καὶ τείνει νὰ ὀλοκληρωθῇ (Β 35, 12-13). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀκολουθία *ἔσον δ' αἰὲν ὑπεκπροθέοι* (Νεῖκος), *τόσον αἰὲν ἐπήει* (Φιλότης), ποῦ δείχνει ἀκριβῶς τὴν πορεία κατὰ τὴν ὁποία ἡ Φιλότητα καταλαμβάνει τόσο χῶρο ὅσο χάνει τὸ Νεῖκος ὀπισθοχωρώντας. "Ἄν, βέβαια, δηλωνόταν ὅτι ἡ Φιλότητα ἐνεργεῖ εἰς βάρος τοῦ Νεῖκου, θὰ περιμέναμε νὰ ὑπῆρχε στὸ κείμενο τὸ σχῆμα *τόσον...ἔσον*. "Ὅταν τὸ συγκέρασμα ὄλων τῶν στοιχείων θὰ ἔχῃ ὀλοκληρωθῇ, τὸ κράτος τῆς Φιλότητας θὰ πάρῃ τὴ μορφή μιᾶς τέλειαις, ἰσορροπημένης σφαίρας καὶ τὸ Νεῖκος θὰ μένῃ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ θριάμβου της ἐξόριστο καὶ θὰ πλανᾶται στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς σφαίρας ἐξαντλημένο. Μὲ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου (*τελειομένοιο χρόνοιο*) καὶ ὅταν ἡ Φιλότητα δὲν θὰ εἶναι πλέον σὲ θέση νὰ συγκρατήσῃ ἐνωμένα τὰ στοιχεῖα, τὸ Νεῖκος θὰ βρῇ χαλαρὴ τὴ συνεκτικότητα τῆς σφαιρικῆς μάζας καὶ θὰ ἀρχίσῃ νὰ διεισδύῃ ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας μὲ κατεύθυνση πρὸς τὸ κέντρο καὶ νὰ προκαλῇ διαρκῶς αὐξανόμενη κίνηση, ἡ ὁποία θὰ κἀνῃ τὴ σφαῖρα νὰ μετασχηματισθῇ σὲ δίνη.